

Bírálat Laczkó Tibor Aspects of Hungarian Syntax from a Lexicalist Perspective c. akadémiai
doktori értekezéséről

LT disszertációjának célja a magyar mondat ige előtti tartományának mondattani elemzése a lexikális-funkcionális grammatika keretében.

A disszertáció az elméleti keret részletes bemutatásával indul. Igen hasznos fejezete ez a munkának, ugyanis Magyarországon viszonylag kevésbé ismert, szűk körben művelt elméletről van szó, mely ugyanakkor népszerű például a nemzetközi számítógépes nyelvész közösségben – részben annak köszönhetően, hogy az elmélethez tartozik egy úgynevezett implementációs platform is, a Xerox Linguistic Environment. Ennek eszközkészletével készült, illetve készül számos nyelv párhuzamosan felépített grammatikája, köztük a magyaré is, mely egy Laczkó Tibor vezette munkacsoport munkája. A fejezet nemcsak bemutatja az LFG-t, de össze is hasonlítja a magyarra alkalmazott alternatív elméletekkel: a kormányzás-kötéssel, a minimalista programmal, Alberti Gábor Realis néven ismert Generative Argument Structure Grammarjével és a nálunk Szécsényi Tibor által művelt HPSG-vel (Head-driven Phrase Structure Grammarrel). Az elméletek pontról pontra való részletes összevetése újdonság és fontos eredménye a disszertációnak.

A lexikális-funkcionális grammatikát bemutató 1. fejezetet a véges ige tartalmazó magyar mondat szerkezetének leírása követi. A fejezet először összeveti a magyar mondatszerkezetnek a különféle elméleti keretekben való ábrázolásait. Az alternatív mondatszerkezetek bemutatása után a lexikális-funkcionális mondatfelfogás jellemzése, majd a magyarra foglalkozó korábbi lexikális-funkcionális alapállású elemzések ismertetése következik. Ez is kontrasztív szempontú. A szerző érdeme, hogy kevesek által ismert tanulmányokat is bevon az összehasonlításba, például Payne és Chisarik 2000-ben optimalitás-elméleti keretben készült elemzését, Mycock 2006-os tanulmányát, Gazdik és Komlósy 2011-es cikkét vagy például Börjars et al. (1999) magyarra vonatkozó megoldásait. A tanulmányok bemutatása és értékelése mindig alapos és részletekbe menő.

A lexikális-funkcionális mondatszerkezet ismertetése során nagy hangsúlyt kap az a tény, hogy az LFG – a chomskyánus elmélettől eltérően – az exocentrikus szerkezeteket is megengedi. Az exocentrikusság elfogadása annak következménye, hogy az LFG kerüli a virtuális elemeket, köztük az üres funkcionális fejekeket. LT felfogásában a magyar mondatszerkezet is exocentrikus. A választott elméleti keretben csak abban az esetben feltételezhetne IP projekciót, ha a magyarban volna legalább egy segédige, és ha a segédigei projekció specifikálja disztinkt funkciót hordozna. E feltételek közül csak az első teljesül: a magyarban van legalább három segédige. A második feltételt a fókusz vagy az igemódosító teljesíthetné, azonban LT ugyanabba a specifikálói pozícióba teszi mindkettőt, következésképp e pozíciónak nem tulajdonítható meghatározott saját funkció.

A javasolt mondatszerkezetben a VM, a fókusz és a kérdőszó a VP specifikálójában foglalnak helyet kiegészítő megoszlásban. A kvantorok a VP-hez csatolódnak, a topik pedig S kategóriát alkot a VP-vel, és többszörös topik esetén az S-hez is csatolódhat. A mondatszerkezet legfelső projekciója egy CP.

A magyar tények alapján Laczkó kibővíti, „augmentálja” a funkcionális szerkezet kategorális szerkezetre való leképezésének LFG által megengedett lehetőségeit. Pl. a sztenderd LFG-ben csak a funkcionális projekciók specifikálóinak lehet diskurzusfunkciója; a lexikális projekciók specifikálói módosító szerepűek. LT magyar mondat szerkezetében a lexikális VP-projekció specifikálója tartalmazza a fókuszot, ezért Laczkó a fenti különbségtétel megszüntetését javasolja. Az NP-VP dichotómiához az elmélet sztenderd változata alany–predikátum funkciókat rendel, Laczkó viszont topik–predikátum funkciót. A sztenderd elméletben a VP nem tartalmazhat alanyt; az augmentált változat viszont ezt is megengedi, hiszen nem szükségszerűen az alanyi vonzat kerül ki a VP-ből topikpozícióba. Ezek az LFG továbbépítését, pontosítását szolgáló újítások jelentik a 2. fejezet új eredményeit, és nyilván újdonság a számítógépes implementáció is. Magyar szempontból a fejezet az alternatív magyar mondatmodellek összevetésével hoz újat.

A 3. fejezet az igemódosítók elemzését adja. A fejezet ismét rendkívül alaposan és részletesen ismerteti és elemzi a szakirodalmat É. Kiss (1994)-től Hegedűs & Broekhuis (2009)-ig és Hegedűs (2013)-ig, Szilágyi (2008) GASG elemzésétől Szécsényi (2011) HPSG keretű leírásáig, az Ackerman & Lesourd (1997)-féle Realization-Based Lexicalism-től Forst (2010)-ig és Gazdik (2012)-ig, értékelve, hogy milyen jelenségeket tudnak kezelni, és mik a problémáik. A pontokba szedett, táblázatokban összefoglalt összehasonlító értékelések mindig nagyon jól áttekinthetők és rendkívül világosak.

Míg a korábbi LFG-elemzések megkülönböztetik a produktív, kompozicionális és a nem-produktív, nem-kompozicionális igekötőzést, LT az igekötők egységes lexikai kezelését javasolja. Így meg tudja magyarázni, hogy az igekötős igei komplexum együtt kerül pl. a műveltető képző vagy egy nominalizáló képző (vagy mindkettő) hatókörébe. Ugyanakkor ez a megközelítés azt is megengedi, hogy az igekötő és az ige – jóllehet a szótárban komplex predikátumot képez – külön szintaktikai egység maradjon, ugyanis lexikai összetartozásukat Laczkó egy-egy egymásra mutató CHECK jeggyel oldja meg. Ezzel lehetővé válik annak az LFG elvnek a fenntartása, miszerint a szóképzés és új argumentumszerkezet létrehozása a szótárban történik. Ebben a keretben az igekötő-reduplikáció (*meg-megáll*) is könnyen leírható. Reduplikált igekötő csak a VP specifikálójában állhat (tehát nem fordulhat elő a VP-specifikálót saját célra igénybe vevő tagadással vagy fókusszal együtt). Ezt LT azzal magyarázza, hogy az igekötő-reduplikáció funkciója az aspektuális tartalom megerősítése. Ebből ugyanakkor nem következik, hogy az ilyen ige ne volna tagadható.

Grammatikai funkcióval bíró, frázist alkotó igemódosító esetén az van az ige lexikai tételébe belekódolva, hogy egyik argumentumát a Spec,VP pozícióban veszi maga elé. Az igemódosítók közös sajátága tehát az, hogy „lexikálisan specifikáltak”. A skála egyik végpontján az igekötőket és az idiómákat találjuk (melyek valóban komplex predikátumot alkotnak a szótárban), a skála másik végén pedig pl. az *érkezik* igt, mely mindössze azt kívánja meg, hogy egyik argumentuma preverbális pozícióba kerüljön.

LT megközelítésében véleményem szerint elvész egy általánosítás. Az *érkezik* határozatlansági effektust mutató ige, azaz nem enged meg határozott vagy specifikus határozatlan alanyt – vö. **A gyorsvonat érkezik*; **Minden vonat érkezik*; azonban ez az

effektus semlegesítődik fókusz jelenlétében – l. *A vonat A HATODIK VÁGÁNYRA érkezik, A vonat ÖTKOR érkezik, A vonat KÉSVE érkezik*. LT általánosításával ellentétben tehát az *érkezik* nem kívánja meg, hogy argumentum álljon előtte fókuszként, szabad határozóval is megelégszik, másrészt ha határozatlan az alanya, nem szükséges, hogy az az ige előtt álljon: *Érkezett egy vonat*.

A disszertáció 4. fejezete a topik és az ige közötti operátormezővel foglalkozik; az igemódosító, a fókusz, a kvantorok és a kérdőszók lehetséges kombinációit tárgyalja. E fejezettől kezdve a szakirodalmi háttér ismertetésekor LT már nem törekszik viszonylagos teljességre; egy-egy fontosnak gondolt tanulmány beható ismertetésével és részbeni cáfolatával vezeti fel saját modelljét. E fejezetben a kiválasztott tanulmány Mycock (2010)-es rendkívül alaposan ismertetett és értékelt írása. Mycock – Hunyadi (2002)-t kiterjesztve – alapesetben az operátorok felszíni sorrendjéből vezeti le hatóköri viszonyait, de megengedi, hogy a prozódia felülírja a szintaxist, és hangsúlyredukció jelölje a kis hatókört. Mycock szonogramokkal illusztrálja a különféle mondat szerkezetek tipikus intonációs mintáját. LT saját fókuszfelfogásának bemutatásakor szintén felhasználja Mycock szonogramjait, bár több esetben korrigálja értelmezésüket.

Laczkó elemzésének lényege, hogy az igemódosító, a fókusz, a kérdőszó és a tagadószo kiegészítő megoszlásban van a VP specifikálójában, Ugyanakkor a tagadószo + fókusz, illetve a tagadószo + univerzális kvantor egy összetevőt is alkothat, és így együtt is a Spec,VP-be kerülhet. A kvantorok és a többszörös kérdések kérdőszavai az utolsót kivéve a VP-hez csatolt pozícióban állnak. Lackó szintén a VP-hez csatolja a *János KINEK NEM MARIT mutatta be?* mondat kérdőszavát is. Ugyancsak a VP-hez csatolja az alábbi beágyazott mondat típus kérdőszó előtti fókuszát: *(Tudom, hogy Péter kit mutatott be Annának,) de JÁNOS KIT mutatott be neki?* E kérdések fókusz előtti összetevője a kérdésre adott válaszban topik lesz, és a kérdésben is ejthető kontrasztív topikként, ezért én a kontrasztív topikként való elemzést is lehetségesnek látnám.

LT itt is – és a dolgozat számos más helyén is – hangsúlyozza, hogy a jelenségeknek elvszerű, „principled” leírását adja. Ez az elvszerűség azonban mást jelent, mint a chomskyánus generatív irodalomban. A leírás számomra taxonomikusnak tűnik: LT felsorolja az operátoroknak azt a 11 kombinációját, melyet a magyarban lehetségesnek tart. Két filter jellegű általánosítást is megfogalmaz: az univerzális kvantor nem vehet fel hatókört tagadás fölött és kérdőszó fölött. (Az előbbi általánosítás egyébként további megszorítást igényelne, hiszen a *Mindenki csak egyszer nem jelent meg az órán* típusú mondatok jók, tehát az univerzális kvantor előfordulhat igetaggadással, ha fókusz ékelődik közéjük.) Az LFG-ben nyilván az jelenti az elvszerűséget, ha a leírás az elméletben elfogadott, számítóképre implementálható technikai apparátust, illetve annak augmentált változatát alkalmazza. Az LFG nem törekszik ún. „magyarázó adekvátságra”, nem törekszik megmagyarázni, hogy miért éppen a felsorolt 11 kombinációban fordulhatnak elő az operátorok, csupán csak rögzíti a tényeket. Nem magyarázza, hogy miért éppen fókusz, a többszörös kérdések utolsó kérdőszava, az igemódosító (mely maga is egy heterogén osztály neve) és a tagadószo van kiegészítő megoszlásban a VP specifikálójában. Vajon milyen közös funkció alapján kerültek egy osztályba? Miért kell a többszörös kérdésekben a nem fókuszált kérdőszóknak a VP elé

menni? És miért kell a kvantorokat előre vinni? Mitől lesz a Spec,VP-be emelt fókusz kimerítő értelmű? Miért nem kimerítő a máshol található fókusz? A sztenderd generatív elmélet ezeket a tényeket univerzális grammatikai elvekből igyekszik levezetni. A chomskyánus elméletben a végső megválaszolandó kérdés az, hogy hogyan lehetséges, hogy egy 4-5 éves gyerek lényegében tökéletesen birtokolja ezt a rendszert. A válasz kétféle lehet: a grammatikai rendszert vagy genetikusan kódolt általános elvek határozzák meg, vagy a rendszer olyan egyszerű, hogy egy kisgyerek is könnyen megtanulja. Mindkét esetben olyan grammatikát kell feltételeznünk, melyben a felszíni változatosság (a tapasztalt 11 kombináció) néhány nagyon egyszerű alapelvből következik. Az LFG ezzel szemben nem az ember nyelvi képességét akarja megmagyarázni; végső célja nyilván a számítógépre való implementálhatóság, ezért – tekintve a mai számítógépek óriási kapacitását – az egyszerűség nem követelmény.

A disszertáció 5. fejezete a tagadással foglalkozik. A dolgozat négyféle tagadást feltételez: predikátum-tagadást V-hez csatolt tagadószóval (*Péter nem hívta fel a barátját*), konstituent-tagadást (*Péter NEM a barátját hívta fel*), predikátum-tagadást VP-hez csatolt tagadószóval (*Péter nem a BARÁTJÁT hívta fel*) és univerzális-kvantor tagadást (*Nem mindenkit Péter hívott fel*). Laczkó azt állítja, hogy a konstituens-tagadás nem mondathatókörű; ezt azonban az ige-tagadás és a fókusztagadás esetében nem bizonyítja. Ha ezekben a szerkezetekben a tagadás nem mondathatókörű volna, a tényleg konstituens-tagadást képviselő *nem egyszer*-hez hasonlóan nem tudna tagadó egyeztetést kiváltani (vö. **Nem egyszer ott találtam senkit*). Valójában mind a tagadott ige, mind a tagadott fókusz tagadó egyeztetést idéz elő: *Nem hívta fel senki a barátját*; *Senki nem A BARÁTJÁT hívta fel*. LT ezt az érvet azzal véli hatástalanítani, hogy azt feltételezi, hogy a *senki nem* szintén konstituens-tagadás, tehát mind a *senki sem*, mind a *nem mindenki* tagadott konstituensek, csupán abban különböznek, hogy a *senki nem/senki sem* engedélyez tagadó egyeztetést, a *nem mindenki* viszont nem engedélyez. Ez a gondolatmenet mind szintaktikailag, mind szemantikailag tarthatatlan. Ami a szintaxist illeti: hogy lehet, hogy konstituens-tagadás esetén hol elöl, hol hátul áll a tagadószó a tagadott konstituensen belül? Másrészt a *Senki NEM hívta fel a barátját* mondatban a tagadószó Laczkó elemzésében az igével alkot egy konstituentet; hogy alkothatna tehát egy konstituentet az alannal is? Ami a szemantikát illeti, a *Senki sem a barátját hívta* mondat *senki*-je univerzális kvantor ('mindenkire az áll, hogy nem a barátját hívta fel'); mely konstituensnek volna a tagadása? LT további érve a konstituens-tagadás mellett, hogy, a fókusztagadó *nem/sem* nem engedélyez ige utáni *se*-névmást. Szerintem viszont az ilyen mondatok jók: *Soha sem a FELESÉGÉT hívta fel semelyik férfi*; *Semelyik évfolyamon sem szintaxisból bukott meg senki*. Téves az a további érv is, hogy a *sem* egy „közönséges” főnévi kifejezést is negatív polaritású elemmé változtat – pl. *Péter sem hívta fel a feleségét*. Itt a *sem* az *is* tagadással egyeztetett megfelelője, és mivel a *sem* közvetlenül a tagadószó előtt áll, összeolvad vele (vagy másként a tagadószó helyére lép). Ige utáni helyzetben ez nem történik meg: *Nem hívta fel a feleségét Péter sem*.

Ez a fejezet főként É. Kiss (2002)-re épít, illetve azzal vitatkozik (2009-es és 2010-es tagadással foglalkozó tanulmányaimat: Negative quantifiers in Hungarian, *Approaches to Hungarian* 11; An adjunction analysis of quantifiers and adverbials in the Hungarian

sentence, *Lingua*) nem említi. Többek között az alábbi mondatok helytelenségének magyarázatában nem értünk egyet:

- (53)a. **Senki sem Jánost sem hívta meg.*
b. **Jánost sem senki sem hívta meg.*

Az én magyarázatomat félreérti Laczkó. Nálam a *sem* minimalizáló partikula, mely vagy követi a tagadószt, vagy – ha közvetlenül megelőzi – összeolvad vele. (53a)-ban a *senki sem sem*-je nem olvadhatott össze a tagadószóval (hiszen nem az ige vagy a fókusz előtt, hanem egy kvantor – a *János is* negatív polaritású megfelelője – előtt áll), és minimalizáló partikula *sem* lehet (hiszen megelőzi a tagadószt). Ez a magyarázat nem terjeszthető ki (53b)-re, ahol mindkét *sem* elemezhető tagadószóként (hiszen egyik az ige előtt, a másik egy lehetséges fókusz előtt áll). A problémát tehát az jelenti, hogy kettős tagadás esetén miért nem olvadhat össze mindkét tagadószóval egy-egy *sem*. É. Kiss (2011) szerint a mondat azért rossz, mert a fókuszba emelt *senki* a kiinduló szerkezetben VP-tagadás hatókörében álló egzisztenciális kvantor, mely nem tagadható még egyszer egy fókusz előtti tagadószóval. LT szerint az jelenti a magyarázandó problémát, hogy miért fordult meg az igekötő-ige sorrend. Elemzésemben az ige-igekötő sorrendet mindkét mondatban a tagadás idézi elő. LT úgy véli, hogy „the ungrammaticality of these construction types does not call for any special or additional explanation. The fundamental fact is that it is ungrammatical for two *se*-phrases to co-occur combined with the enclitic particle *sem* (pl. 324). Ez igaz – de itt megint az a kérdés, hogy tudunk-e erre magyarázatot; következik-e ez valamiből, vagy kivételként kell beilleszteni a grammatikába. LT azt is felveti, hogy a fenti mondatok szemantikai okból lehetnek rosszak. Ez azonban kizárt, hiszen eltérő szórenddel, az egyik *sem*-es kifejezés ige után való elhelyezésével kifogástalanok a mondatok, tehát a helytelenség oka szórendi, azaz szintaktikai.

A 6. fejezet tárgya a nominális mondat. A fejezet kiindulásként Hegedűs Vera disszertációját ismerteti részletesen. Hegedűs generatív elemzésének célja minél kevesebb mögöttes szerkezetből minél kevesebb művelettel levezetni a nominális mondatok különféle válfajait. Minthogy az LFG nem használ sem mögöttes szerkezeteket, sem transzformációkat, LT-nak lexikalista megoldást kell találnia, azaz, a különféle nominális mondat típusokban különféle kopulát kell feltételeznie.

Hegedűs elemzésében a nominális mondatok kis mondatok, melyek egy emelő igeként szolgáló kopula bővítményei. Az, hogy a kopula elmaradhat-e, az inflexió és a nominális állítmány (NP, AP vagy PP) tulajdonságaiból, kombinálhatóságából vezethető le. A PP nem vehet fel inflexiót (zéró inflexiót *sem*), ezért mellette a kopulát mindig ki kell tenni (*Van egy macska a tetőn, A macska a tetőn van*). Attól függően, hogy az ilyen kis mondat alanya nem-specifikus vagy specifikus, egzisztenciális vagy lokatív mondatot kapunk.

LT megközelítésében az attributív, az azonosító, a lokatív, az egzisztenciális és a birtoklás-mondatok más-más kopulát/létigét tartalmaznak. A kopulák nemcsak funkciójukat tekintve különböznek, hanem formai tekintetben is. Különböznek abban, hogy (i) ki kell-e őket tenni jelen idő 3. személyben, (ii) összeolvadnak-e a tagadószóval, (iii) vannak-e argumentumaik (azaz, osztanak-e théta-szerepeket), (iv) igemódosítóként maguk elé veszik-e

egyik vonzatukat, (v) specifikus vagy nem-specifikus alanyt kívánnak-e. Az elemzés a tények sokféleségét számba vevő és rendszerező deskriptív adekvátság szép példája. Egy apró ponton javaslok módosítást. LT szerint egzisztenciális mondatokban a megszámlálható főnevek csak akkor jók lokatív PP nélkül, ha többes számúak. Azonban Kádár (2006) megmutatta, hogy egyes számú alany mellől is elmaradhat a lokatív PP, ha a kontextusból vagy a szituációból kikövetkeztethető (ha például odaérthető, hogy „itt” vagy „a világon”): *Van egy kis probléma. A görögök azt hitték, hogy van egyszarvú.*

A disszertációt az eredményeket rendszerező, pontokba szedő 7. fejezet zárja.

Összefoglalva értékelésemet: Laczkó Tibor műve a magyar mondat szerkezetnek lexikális-funkcionális keretben való átfogó leírása. Újdonságot nem a magyarra vonatkozó empirikus általánosításokban hoz. (Laczkó Tibornak vannak a magyarral kapcsolatos fontos új empirikus általánosításai pl. a főnévi csoport argumentumszerkezetére vagy az igeneves kifejezések szerkezetére vonatkozóan, melyek nélkülözhetetlen részei a magyar mondatmodelleknek – de ezek ebben a munkájában nem kaptak helyet.) A disszertáció legfontosabb eredményei elméleti jellegűek; a lexikális funkcionális grammatikával kapcsolatosak. Egyrészt kiegészítik és pontosítják az LFG eszköztárát; másrészt számítógépre implementálják a megfogalmazott általánosításokat. Újdonságot jelent a magyarral kapcsolatos elméletek rendkívül alapos összevetése és értékelése is. A disszertáció hivatkozásjegyzéke 15 oldalt tesz ki – és ennek legtöbb tételét érdemben tárgyalja a dolgozat. Mindezek az eredmények akadémiai doktori szintűek. A fentebb megfogalmazott fenntartásaim nem a dolgozat kvalitásaira, hanem magára a választott elméleti keretre vonatkoznak.

A dolgozat felépítése, szerkezete, formai megoldásai mintaszerűek. Az olvasást nagyban megkönnyítik a gondolatmenetet előrebocsátó bevezetések és a megállapításokat pontokba szedő összefoglalások. Egyetlen kifogásom, hogy a példák számozása nem folyamatos, vannak az idézett szerzőktől átvett számok (pl. (M33) Mycock (33)-as példáját jelenti – de a szöveg már (33)-ként utal rá). Egy apróság: nem indokolt a 4. fejezet 4. táblázatát 9 oldallal később változatlan formában 7-es táblázatként megismételni. A dolgozat angolsága kifogástalan, sajtóhibák szinte nincsenek benne.

A dolgozat vitára bocsátását és Laczkó Tibornak a nyelvtudomány doktora cím odaítélését javaslom.

Budapest, 2017. július 12.

É. Kiss Katalin